

Діоген XX сторіччя

Загальне благо вимагає, аби ми в ім'я його ламали віру, брехали і вбивали: полишимо ж ці обов'язки на людей слухняніших і гнучкіших.

Монтень

Соромно бути людиною — чи є кращий привід для письма?

Жіль Делез

I

Соціолог Жерар Леклерк якось зауважив про інтелектуалів, що сам вид їхньої діяльності, життя і мислення приречений балансувати між відстороненістю та ангажованістю, розриватися між розсудком (*l'intelligence*) та розумом (*l'intellect*), які зі свого боку протиставляються як дух практичний і дух критичний, як професійний статус та покликання. Міркуючи про те чи інше явище, можна завжди спокуситися використати ті чи інші класифікації, підходи та стереотипи, обманутися ними чи надихнутися на власні дурниці.

Щодо Сьорана (до переходу з румунської у французьку мову — ще Емілія Чорана) — це буде несправедливо з кількох причин. По-перше, він би, певно, кепкував із таких підходів і вважав би їх салонними дурницями, породженими скороминучими інтелектуальними модами, що постійно виринали та зникали в ту чи іншу епоху. По-друге, його немислимо вписати в подібну схему бодай

тому, що своїми письмом, життям і характером мислення він долав ці межі, оскільки — як це парадоксально не звучить — одночасно був і відстороненим, і заангажованим. І якщо погодитися, що життя та творчість Сьорана були покликанням, яке навряд чи могла би обрати будь-яка пересічна людина, то це покликання мало і професійний статус, адже він жив реально винятково мисленням, яке було для нього найбільшою цінністю та відчуттям свободи, тобто це єдина справа, якою він займався впродовж життя надзвичайно серйозно та відповідально, ігноруючи особисті, побутові чи кар'єрні моменти. З останніми в нього взагалі не складалося, а тому він обожнював винятково «вільний спосіб» життя, який соціально регламентувався статусом студента. Сьоран одного разу зізнався, що його щасливе існування перервалося в 40 років — саме до цієї межі згідно з законами Франції може тривати так зване студентське життя з відповідними соціальними перевагами.

Парадоксально, але його інтелектуальна відстороненість якраз і була референцією ангажованості — тим статусом та рівнем думки, які безкомпромісно були встановлені ним же самим, мало зважаючи на інтелектуальний клімат, правила, авторитети та їхні культурні контексти свого часу. Непримиренність, із якою він накидався на тих чи інших «велетів епохи» (його славнозвісні «пістони» не лише окремим персоналіям, а й усій історії словесності за винятком двох десятків імен, які він любив), якби звучала в устах початківця чи іншого середньо-статичного інтелектуала, виглядала б просто божевільною маячнею чи базіканням нереалізованого циніка, який вивисує себе над світом або ж займається дешевим епатажем, щоб на хвилину-другу привернути до себе увагу лінивої і прискіпливої публіки.

Неуважний читач, цілком ймовірно, саме так і дивився на невизнаного літератора, який йому

здавався сповненим жовчі або ж заздрощів до інших колег — письменників, есеїстів, філософів; і справжня слава до якого прийшла на хвилі ідеології нонконформізму, що полонила Францію спільно з сексуальною та студентською революціями, спільно з фронтальними масовими молодіжними рухами, які, зневажаючи владу, зневажали і авторитетів інтелектуального чи гуманітарного загалом поля, яких також підозрювали в схильності до влади, зокрема символічної та медійної.

II

Певною мірою значну участь у подібній поведінці мала й мотиваційна складова — Сьоранове зречення від своєї ідентичності (етнічної? політичної?), що стало такою собі передісторією чи тренувальним майданчиком у подоланні низки табу, особливо в таких делікатних царинах, як історія, етика, філософія чи пізнання загалом.

Й досі точаться дискусії, чи було це «зречення» настільки очевидним і буквальним, чи був цей «перехід» власне зреченням. Так само й досі також точаться дискусії, яке ім'я повинно стояти на посмертних виданнях мислителя: Сьоран (Sioran), як він «стисло» (без імені! — на кшталт Демокрит, Монтень чи Гегель) любив підписуватися після переходу з румунської у французьку мову, Еміль Чоран — як підписувався в «румунський» період чи навіть як Еміль Мішель Сьоран, як підписував свої книги наприкінці життя? Щодо «політичності» прізвища Чоран/Сьоран, то банально думати, наче все зводиться до вибору вигідної «культурної спадщини» чи «ідентичності» між Францією чи Румунією.

Ця проблема не лише «політична» (бути між різними ідентичностями), а й «еволюційна», адже пе-

редбачає розуміння основних світоглядних віх його життя і митей усвідомленого вибору самого Сьорана. І найважливіше — чи можливо відмовитися від однієї «складової» на угоду іншій? Я не впевнений, що аж так легко зробити вибір на користь одного з них — Чорана, «ґрунтівця-ізоляціоніста» доби «Залізної гвардії», чи Сьорана, «офранцуженого» космополіта після 1948 року (дати першої книги французькою мовою під псевдонімом Sioran). Можна ще складніше поставити питання: чи був би можливий Сьоран без Чорана? І чи був би настільки відомим Чоран без Сьорана? Звісно, можна ще поміркувати над дуже суттєвою темою, чи вправі ми розглядати подібну трансформацію конфронтаційно: зводити її до чіткої політичної антиномії чи бінарної опозиції загалом? Як не як, Сьоран багато взяв від Чорана і «зберіг» скепсис і песимістичність, дошкульність і радикалізм останнього.

Але жест був зроблений — передусім ним самим, і з цим варто рахуватися. Вибір на користь зречення, а не продовження.

Досить лише задуматися над Сьорановими міркуваннями про перевагу французької мови над румунською, чи про великі можливості «французької» стилістики в точному переданні думки, з чим він переживав значні труднощі, коли писав румунською... Однак не лише мовний, а й політичний аспект зречення потребує коментаря. Зрозуміло, що після Другої світової війни Сьоран «відмовчувався» про своє фашистське минуле, так само, як це робили й інші праві мислителі — з Італії, Німеччини, Австрії та інших країн.

Праве мислення (або коли ще звуженіше — мислення профашистське та антидемократичне, оскільки інший інваріант правого мислення — неоконсерватизм ішов нога в ногу з неолібералізмом і являв собою один із полюсів модерної демократії) переживало тотальне

відчуження — передусім від люстрації та політики денацифікації, які проводили країни-переможниці в Другій світовій війні.

Етичний аспект зречення Сьорана також потребує коментаря. Очевидно, що низка правих мислителів (різного штибу «регресивних» чи «реакційних» політичних модерністів у літературі та філософії) переживали відповідальність за наслідки від практики «агресивного ґрунтіства», від якої постраждала, фактично, кожна воююча країна Європи. Багато сучасних дослідників фашизму доводять, що чимало з правих інтелектуалів, які стали пацієнтами політики денацифікації після 1945 року, насправді не мали нічого спільного зі злочинами нацизму (за винятком «необережних» висловлювань чи публікацій у ті часи, коли нацизм лише формувався як модний політичний тренд і за яким ще мало хто бачив реальну загрозу для Європи). Однак ще Карл Мангайм залишив класичне спостереження, що фашизм — на відміну від нацизму — був ідеологією пугчистських груп, очолюваних інтелектуалами. Це ключ до розуміння того, чому на ранніх стадіях європейського фашизму йому симпатизувала практично більшість інтелектуалів, письменників, філософів, журналістів.

Інтелектуальний клімат напередодні доби фашизму ось як змальовує Жульєн Бенда у книзі «Зрада інтелектуалів»: «У наші дні у всіх великих державах не лише промисловці і фінансисти, а й у значній кількості дрібні торговці, дрібні буржуа, а також лікарі, адвокати, письменники, художники — і навіть робітники — переконані, що задля успішної діяльності їм важливо належати до сильної історичної спільноти людей, що навіює страх на інші народи».

Очевидно, що таке переконання на рівні масової opinio рясно плодило й політичну риторичку «несподівано пробудженої» нації, що «нарешті виходить на справжній кін іс-

торії». І це здійснювалося не лише в дусі фразеології теорії нації Гегеля чи біополітики Фіхте, а й у модернізованіших ультраправих варіантах, якими так ажіотажно пихтіла Європа початку ХХ століття. Молодий Чоран, тоді ще, якщо вдатися до гайдеггерівського жаргону, як *boden-standing* (ґрунтівець), як чимало інших тогочасних мислителів, також підпадав під чари фашизму, який обіцяв відсталій, аграрній, патріархальній Румунії візію культурно-цивілізаційного прориву, візію реалізації споконвічної місії нації — бути на «коні» історії. Згідно з намірами румунських націоналістів, це мав бути не просто безпрецедентний історичний реванш (збирання чи повернення «споконвічних земель»), а й вознесіння країни в ранг вершительки долі багатьох народів, за рахунок яких мав і прийти добробут для «обраної нації». Зрозуміло, що це логіка будь-якого паннаціоналістичного руху.

За іронією долі чимало різновидів релігійного фашизму (православного — у Румунії, протестантського та католицького — у Німеччині, католицького — в Італії та Австрії), фактично, стали несумісними з нацизмом — із його філософією техногенно-мобілізаційної машинерії, тотальної індустріалізації і тотальної влади. Врешті-решт, вони загалом опинилися або в опозиції, або поза законом і були «відлучені» від участі у звершенні «великої історії» за сценарієм Гітлера (наприклад, Карл Шміт і католицький фашизм у Німеччині чи партія католицьких фашистів Гаймвер у Австрії). Шок, який вони пережили від картини світу «людської деструктивності», що розгорнулася перед їхніми очима, можливо і був розплатою за юнацькі ідеали.

Парадокс полягав у тому, що чимало правих мислителів, метафізиків і ґрунтівців симпатизували тотальності як формі організації національної структури. Але вони й постраждали від цієї тотальності, зокрема від нацистського «конкретного формування порядку»

(konkretes Ordnungsdenken). Тотальність стала для них неприйнятною, оскільки репресувала їхню самобутність і множинність світу загалом. То ж Сьорановий вчорашній світ — від румунського патріархального дитинства до участі в ультраправій «Залізній гвардії» — несподівано похитнувся, загинув, проминув, як перша юнацька фанатично-загострена і сліпа закоханість, що межувала з хворобливістю та одержимістю.

III

Величезний крах, якого зазнали політичні вподобання Сьорана, якого зазнала уся європейська культура, що в часи політичної модерності була одурманеною симпатією до ультраправих проєктів, — це далеко не всі джерела звільнення мислення Сьорана від будь-яких «укорінень», які, згідно з ще пересторогами Декарта, стоять на заваді вільного розуму, культурного та цивілізаційного поступу загалом. Сьоран не менш хворобливо воював із будь-якими місіонерами, що переконують у необхідності до причетності чи навіть співучасті зі світом, який втратив ознаки адекватності. Емоційна амплітуда його інвектив у викриванні тих, хто намагається проповідувати, наче світ і далі непохитно стоїть на сумнівних «святих» приписах, дещо нагадує французькі атеїстичні памфлети Просвітництва.

Утім, це не завадило йому піддати сумніву і саме Просвітництво як раціоцентричний, безкомпромісний за наслідками для людини і природи, і техногенний у своїй суті проєкт (а якщо говорити стриманіше та конструктивніше — його спотворення). Сьоранова критика просвітницьких ідей певною мірою стала суголосною з романтизмом як першою песимістичною рецепцією можливостей розуму. Роберт Нісбет у роботі «Історія

та ідея прогресу», фактично, повторить принциповий висновок Сьорана, що в наш час усі концепції історичного розвитку мають один найважливіший, докорінний недолік — усі вони збудовані на ідеї прогресу, причому прогресу нічим не обмеженого. Адже слідом за розумом іде безум, а слідом за прогресом лунає зойк його жертв (не кажучи вже про нищення доквілля). Фатум — ось новий чи призабутий актор модерної історії, який прикрашає інтелектуальні знамена, особливо тих, хто не бажав нікому вказувати шлях для порятунку.

IV

Однак, щодо генеральної битви з зашкарубленими приписами, то Сьоран не просто створює її панорамну картину, референцією якої він, фактично, робить і власну думку, вибудовуючи під неї міцну традицію з числа своїх однодумців із різних епох (звісно ж, якщо під традицією розуміти обирання та продовження певних цінностей чи ідей, що зумовлені подібними мотивами). Він посилює ключовий висновок Гайдеггера, якого проте зневажав, із «Європейського нігілізму», що цінності по суті — це лише вигідні умови. Якщо говорити сучасною мовою — це політичне замовлення на вигідні смисли і «прищеплення» їх у суспільній уяві.

Сьоран щедро вказував на своїх попередників-улюбленців, хто дійшов до подібних висновків і хто першим вдався до філософської «деконструкції». Якщо над сторінками Сьорана поринути в генеалогічні мандри його ідеями, то ми вийдемо передусім на розлогу стоїчно-кінічну традицію, яка, фактично, стоїть в основі опертя сучасного вільного розуму, вільного від релігійних, владних та інших забобонів чи обмежень.